

*Вясёлы і ў сваёй пакуце
І сумны –
Радасці назло –
Гук выдзімаюць, як у гуце
Са шкла гарачага святло.*

Р. Барадулін

Змястоўна-падтэкставая інфармацыя – гэта “прадукт” асацыятыўнай дзейнасці чалавека, уключэння ім у працэс усведамлення рэчаіснасці патэнцыяльных магчымасцей моўных адзінак спараджаць паралельныя канататыўныя планы. Гэтая інфармацыя не заўсёды праяўляецца ў тэксце. Праявамі гэтай “двупланавасці” з’яўляецца выкарыстанне аўтарам мастацкага тэксту такіх моўна-выяўлечых сродкаў, як метафара, метанімія, перыфраз, параўнанне, алегорыя, сімвал і інш. Напрыклад, вядомыя разанаўскія вершасказы пабудаваны на ледзь улоўнай асацыятыўнай сувязі сутнасці прадмета і яго вербалізаванага моўнага знака: *Грошы ахрышчаюць грахі, але самі яны хрышчоныя сонцам – Хорсам. Грошы вырошчаюцца з душаў рэчаў, але ўрошчаюцца ў чалавечыя душы: кім валодаюць яны – таго яны горшаюць, хто валодае імі – таго яны ўхарошчаюць.*

Усё вышэй сказанае яшчэ раз падкрэслівае важнасць і неабходнасць удумлівага прачытання тэксту, асабліва мастацкага, бо менавіта ў ім адлюстраваны як свет, так і чалавек у ім, усведамленне іх тоеснасці ці асобнасці.

Літаратура

1. Гальперин, И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981. – 139 с.

А. Л. Садоўская

ЭТНАЛІНГВІСТЫКА ЯК НАВУКА. ЗАДАЧЫ І МЭТЫ, АБ’ЕКТ І ПРАДМЕТ ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

1. *Этналінгвістыка* ў нашай гуманітарнай навуцы – параўнальна новая дысцыпліна, таму пытанні вызначэння межаў і аб’ёму самога паняцця этналінгвістыкі як навукі і, адпаведна, яе статусу сярод іншых гуманітарных дысцыплін, а таксама мэтай і задач, аб’екта і прадмета этналінгвістычнага даследавання да сённяшняга дня не маюць адназначнага вырашэння. Дыскусійны характар нават асноватворных пытанняў этналінгвістыкі абумоўлены, на нашу думку, не толькі маладым узростам названай навукі, але і адрозненнем ў сучаснай славістыцы двух асноўных агульнапрызнаных цэнтраў гэтага напрамку, так званых этналінгвістычных школ, якія, хоць і блізкія ў сваіх трактоўках этналінгвістыкі і яе асноўных метадалагічных палажэнняў, але і маюць відавочныя разыходжанні ў сваіх падыходах да яе (маюцца на ўвазе маскоўская і польская (люблінская) этналінгвістычныя школы). Аднак перш

чым звярнуцца да разгляду сутнасці названага навуковага падыходу, варта звярнуць увагу на сам тэрмін *этналінгвістыка*, які ўзнік задоўга да з’яўлення названай навуковай дысцыпліны.

2. Стваральнікамі самога тэрміна *этналінгвістыка* лічацца амерыканскія вучоныя-этнографы, якія вывучалі ў канцы 19 стагоддзя індзейскія плямёны і, натуральна, сутыкнуліся з неабходнасцю вывучаць мовы гэтых плямёнаў, без чаго немагчыма было зразумець іх культуру, быт, вераванні, абраднасць. У першай чвэрці 20-га стагоддзя на тым жа матэрыяле стала развівацца этналінгвістыка ўжо як лінгвістычная дысцыпліна, што называлася таксама *антрапалагічнай лінгвістыкай*, на глебе якой вырасла вядомая тэорыя, або гіпотэза, лінгвістычнай адноснасці Сепіра і Уорфа, якая сцвярджала, што структура мовы прадвызначае структуру мыслення, спосаб пазнання навакольнай рэчаіснасці і ўсю сацыяльную і культурную дзейнасць соцыума. Гэта быў амерыканскі варыянт неагумбальтыянства. У Еўропе неагумбальтыянства развівалася галоўным чынам у Германіі, дзе яно, аднак, не называлася этналінгвістыкай. У Расіі ідэі Гумбальта знайшлі працяг і развіццё ў працах А.А.Патабні (асабліва “Мысль и язык”, 1862) і затым, калі мець на ўвазе прамы працяг гумбальтаўскага погляду на мову, – у працы Шпета “Внутренняя форма слова” (1927).

Тэрмін *этналінгвістыка*, побач з тэрмінам *антрапалагічная лінгвістыка*, шырока выкарыстоўваецца ў раманскіх краінах, дзе праблема “мова і культура” распрацоўваецца ў многіх напрамках, спараджаючы такія розныя дысцыпліны, як *лінгвістычная этнаграфія*, аб’ектам вывучэння якой з’яўляецца грамадства, культура, чалавек, і *этнаграфічная лінгвістыка*, аб’ектам якой з’яўляецца мова ў яе суадносінах з культурай. Ёсць таксама *фалькларыстычны напрамак этналінгвістыкі*, які вывучае мову фалькорных жанраў, рытуальныя мовы і да т.п., напрамак, які вывучае “карціну свету” з падраздзеламі “этназаалогія”, “этнабатаніка”, “народная металінгвістыка”, семантычныя палі часу, прасторы, колераабазначэнняў, частак цела, тэрмінаў роднасці і сваяцтва, антрапаніміі і да т.п. Этналінгвістыка можа разглядацца ў французскай навуцы як адгалінаванне сацыялінгвістыкі, якое спецыялізуецца на аналізе так званых “прымітыўных” грамадстваў, або як адгалінаванне дыялекталогіі і лінгвістычнай геаграфіі, што займаецца ў першую чаргу складаннем этнаграфічных і лінгвістычных атласаў.

3. Заснавальнікамі, фундатарам *сучаснай славянскай этналінгвістыкі* лічыцца М. І. Талстой і маскоўская этналінгвістычная школа, якая склалася ў Інстытуце славяназнаўства і балканістыкі саюзнай Акадэміі навук і вядзе свой пачатак ад сярэдзіны 70-х – пачатку 80-гадоў, калі шырока распачаліся этналінгвістычныя экспедыцыі на Палессе і выйшлі з друку першыя этналінгвістычныя працы, у тым ліку і тэарэтычнага характару, М.І.Талстога. На думку Мікіты Талстога, *этналінгвістыку* можна

вызначыць дваяка – у шырокім плане, або ў шырокім сэнсе, і у больш звужаным плане, канкрэтызаваным і спецыялізаваным.

4. *Этналінгвістыка ў звужаным і спецыяльным разуменні* з’яўляецца той галіной мовазнаўства, якая ставіць і вырашае праблемы суадносін і ўзаемасувязі мовы і этнаса, мовы і духоўнай культуры, мовы і народнага менталітэту, мовы і народнай творчасці, мовы і міфалогіі і г.д. Тут этналінгвістыка разумеецца як раздзел мовазнаўства, і *аб’ектам* яе лічыцца мова ў яе суадносінах з культурай. Для гэтага раздзелу лінгвістыкі істотным з’яўляецца разгляд не толькі адлюстравання народнай культуры, псіхалогіі і міфалагічных уяўленняў у мове, але і канструктыўнай ролі мовы і яе ўздзеяння на фарміраванне і функцыянаванне народнай культуры, народнай псіхалогіі і народнай творчасці. Гэта актыўная функцыя мовы заўважалася ўжо ў васьмнаццатым стагоддзі І. Гердэрам, а пазней, у дзевятнаццатым стагоддзі, В. Гумбальтам і яго шматлікімі паслядоўнікамі. Яе прызнанне і ўплыў характэрныя таксама для ранняй рускай філалагічнай і мовазнаўчай традыцыі, для Ф.І. Буслаева, А.Н. Афанасьева і асабліва для А.А. Патабні.

Згодна з канцэпцыяй М.І. Талстога, *этналінгвістыка* вывучае мову ў аспекце яе суадносін з этнасам (*‘мова : этнас’*) падобна да таго, як *псіхалінгвістыка* разглядае мову ў агульным аспекце *‘мова : чалавечая псіхіка’*, *прыкладная лінгвістыка* – *‘мова : практычная дзейнасць чалавека’*, *сацыялінгвістыка* – *‘мова : чалавечае грамадства (соцыум)’*. Пры гэтым, калі псіхалінгвістыка і матэматычная лінгвістыка (але не прыкладная) вывучаюць так званы ўнутраны бок мовы і тым самым адносяцца да ўнутранай лінгвістыкі, то этналінгвістыка і сацыялінгвістыка звернуты да знешняга боку мовы і ўключаюцца ў так званую знешнюю лінгвістыку. У агульным сэнсе *этналінгвістыка* і *сацыялінгвістыка* могуць расцэньвацца як два асноўныя кампаненты (раздзелы) адной больш шырокай дысцыпліны, толькі з той розніцай, што першая ўлічвае перш за ўсё спецыфічныя – нацыянальныя, народныя, племянныя – асаблівасці этнаса, у той час як другая – асаблівасці сацыяльнай структуры канкрэтнага этнаса (соцыума) увогуле (як правіла, на позняй стадыі яго развіцця) у дачыненні да моўных працэсаў, з’яў і структур.

5. Другое азначэнне *этналінгвістыкі* – *шырокае*, у якім этналінгвістыка разумеецца як комплексная дысцыпліна, прадметам вывучэння якой з’яўляецца “план зместу” культуры, народнай псіхалогіі і міфалогіі незалежна ад сродкаў і спосабаў іх фармальнага выражэння (слова, прадмет, абрад, выява і да т.п.). *Аб’ектам вывучэння* такой этналінгвістыкі з’яўляецца ўжо не толькі мова, хоць за ёй і прызнаецца асноўная роля ў рэпрэзентацыі і захаванні культурнай інфармацыі ў часе, але і іншыя формы і субстанцыі, праз якія перадаюцца калектыўная свядомасць, народны менталітэт, карціна свету пэўнага этнаса або ўвогуле соцыума. Такім чынам, *аб’ектам так званай “шырокай” этналінгвістыкі*

становіцца ўся народная культура, усе яе віды, жанры і формы – вербальныя (лексіка, фразеалогія, парэміялогія, фалькорныя тэксты), акцыянальныя (абрады), ментальныя (вераванні). *Прадметам этналінгвістыкі* з’яўляецца змястоўны план культуры, яе семантычная (сімвалічная) мова, яе катэгорыі і механізмы. Яе *мэта* – семантычная рэканструкцыя традыцыйнай (архаічнай, міфапаэтычнай у сваёй аснове) карціны свету, светапогляду, сістэмы каштоўнасцей.

Менавіта такое разуменне этналінгвістыкі ляжыць у аснове многіх прац, створаных супрацоўнікамі Інстытута славяназнаўства РАН і ў першую чаргу іх вядомай калектыўнай працы – этналінгвістычнага слоўніка “Славянские древности”, у якім і зроблена спроба вытлумачыць асноўныя адзінкі “мовы культуры”, г.зн. самыя істотныя для культуры сэнсы, незалежна ад таго, у якой форме і ў якой субстанцыі яны адлюстраваныя – або у слове, або ў дзеянні, або гэтыя сэнсы замацаваныя за прадметам, за ўласцівасцю прадмета і г.д.

Пры такім падыходзе галоўнае – гэта разуменне “інтэгральнасці” культуры, г.зн. сэнсавага адзінства ўсіх яе формаў і жанраў (мовы, абраду, вераванняў, народнага мастацтва), якое абумоўлена адзінай карцінай свету чалавека, які ўспрымае і асэнсоўвае свет і які стварае культуру. Такі антрапалагічны погляд на культуру і мову характэрны для ўсёй галіны гуманітарных ведаў у наш час.

6. Называючы свой падыход *этналінгвістычным*, М.І. Талстой надаваў дакладна вызначаны сэнс кожнаму са складнікаў *слова “этналінгвістыка”*. Першая яго частка (*этна-*) абазначае, што традыцыйная народная культура вывучаецца ў яе этнічных, рэгіянальных і “дыялектных” формах, на падставе якіх, таксама як і ў мове на падставе дыялектаў, рэканструіруецца праславянскі стан. Другая частка (*лінгвістыка*) мае трыкае значэнне: па-першае, яна абазначае, што галоўнай крыніцай для вывучэння традыцыйнай культуры з’яўляецца мова; па-другое, яна абазначае, што культура, таксама як і натуральная мова, разумеецца як сістэма знакаў, як семіятычная сістэма, або як мова ў семіятычным сэнсе слова (падобна да таго, як мы кажам пра мову жывапісу, пра мову музыкі, пра мову жэстаў і да т.п.); і па-трэцяе, і, бадай, самае галоўнае, што этналінгвістыка карыстаецца многімі лінгвістычнымі паняццямі і метадамі, паколькі такое вывучэнне культуры ў наш час можа весціся ўсё ж пераважна або выключна лінгвістычнымі метадамі. У гэтым выпадку этналінгвістыка – адзін з яркіх прыкладаў “экспансіі” і пранікнення лінгвістычнай метадалогіі ў суседнія дысцыпліны, у дадзеным выпадку, – у этнаграфію, міфалогію і інш. І ў такім выпадку гэта “экспансія” з’яўляецца цалкам апраўданай і дае вельмі добрыя вынікі. У той самы час этналінгвістыка не канкурыруе з лінгвістыкай і этнаграфіяй, з фалькларыстыкай і культуралогіяй і тым больш з сацыялогіяй, не выцясняе іх, а з’яўляецца самастойнай галіной ведаў, комплекснай

памежнай навукай, якая стаіць на мяжы пералічаных навук, абапіраецца шмат у чым на іх крыніцы і дасягненні, і, як і многія іншыя сучасныя навуковыя дысцыпліны, карыстаецца комплекснымі метадамі.

7. У блізім да гэтага сэнсе *этналінгвістыка* трактуецца і ў Польшчы (Любліне), дзе пад рэдакцыяй прафесара Е.Бартмінскага з 1988 года выдаецца штогоднік “*Этналінгвістыка*” і этналінгвістычны слоўнік польскай традыцыйнай народнай культуры (“Слоўнік народных стэрэатыпаў і сімвалаў”). Аднак некаторыя метадалагічныя палажэнні даследчыкаў польскай этналінгвістычнай школы ўсё ж розняцца з меркаваннямі і палажэннямі М.І. Талстога і яго школы.

Ежы Бартмінскі адзначае, што для таго, каб вызначыць месца этналінгвістыкі сярод сучасных гуманітарных дысцыплін, варта перш за ўсё вызначыць яе месца ў адносінах да навук пра народ (дыялекталогіі, фалькларыстыкі, этнаграфіі), якія, на яго думку, перажываюць свой крызіс, звязаны са знікненнем паняцця “просты люд”, а таксама ў адносінах да этнанавукі (кагнітыўнай антрапалогіі).

Даследчык адзначае, што сам элемент *этна-* ў назве этналінгвістыкі як дысцыпліны можа інтэрпрэтавацца дваяка. Першы спосаб адпавядае значэнню *этна-* ў назвах ‘*этнаграфія*’, ‘*этналогія*’ або ‘*этна-музыказнаўства*’, ‘*этнаархеалогія*’, ‘*этнапсіхалогія*’, ‘*этнапаэтыка*’, ‘*этнасемантыка*’ і г.д. Паняцце ‘*этнас*’ тут разумеецца прадметна, як прадмет цікавасці адпаведнай навуковай дысцыпліны. *Этналінгвістыка* ў такой трактоўцы можа быць сфармулявана як лінгвістыка, якая даследуе мову пэўных этнічных супольнасцей, мову ў яе адносінах да этнакультуры.

Другі спосаб разумення этналінгвістыкі ўзнікае ў тым выпадку, калі мы паставім этналінгвістыку ў адзін шэраг з назвамі ‘*этна-навука*’, ‘*этнабатаніка*’, ‘*этнафіласофія*’, ‘*этнагісторыя*’ (народная гісторыя; навука, якая даследуе, як грамадства ўспрымае сваю гісторыю). Усе гэтыя навукі абапіраюцца на этнаметадалогію, якая даследуе масавае штодзённае мысленне і свядомасць. Элемент *этна-* разумеецца суб’ектна і абазначае пэўную супольнасць як стваральніка і носьбіта пэўнай галіны ведаў і пэўнай культурнай сістэмы. Гэты другі спосаб разумення этналінгвістыкі адкрывае дарогу да вывучэння менталітэту носьбітаў дадзенай мовы і культуры, што і з’яўляецца *асноўнай задачай этналінгвістыкі*.

На думку Е. Бартмінскага, *этналінгвістыка* з’яўляецца напрамкам у мовазнаўстве, а не інтэрдyscyплінарнай галіной і больш цесна кантактуе з этнанавукай (антрапалогіяй культуры, кагнітывістыкай), чым з этнаграфіяй (этналогіяй). Прадстаўнікі польскай (люблінскай) школы лічаць, што этналінгвістыка не абмяжоўвае даследаванняў сувязі мовы і культуры толькі дыялектамі і народнай культурай, яна ахоплівае таксама ўсе разнавіднасці агульнанароднай мовы, у тым ліку наддыялект – літаратурную мову ва ўсім яе гістарычным і сінхранічным багацці (разнавіднасці, стылі, моўныя жанры).

8. *Сучасную беларускую этналінгвістыку* адрознівае ад суседніх, як слушна адзначае беларускі даследчык М.П. Антропаў, адсутнасць адзінага, няхай і разгалінаванага, але цалкам гамагеннага навуковага рэчышча, якое маніфестуюць напрамкі маскоўскай і люблінскай этналінгвістычных школ. Іх лідэры (М.І. Талстой і Е. Бартмінскі), як ужо адзначалася, акрэслілі ў свой час тэарэтычную, метадалагічную і фактаграфічную базы і выхавалі і аб’ядналі вакол вызначанай цэнтральнай праблемы цэлыя групы вучоных, вынікам чаго стала пэўная колькасць фундаментальных выданняў агульнаславянскага характару і значэння – гэта найперш 5-томны этналінгвістычны слоўнік “Славянские древности”, тры тамы якога ўжо выйшлі з друку (Масква, 1995–2004) і “Słownik stereotypów i symboli ludowych” – апублікаваны 1-ы том у 2 кнігах “Kosmos”(Люблін, 1996, 1999). У адрозненне ад названых, беларуская этналінгвістыка ў агульным плане ўяўляе хутчэй кангламерат ідэй, якія ў рознай ступені маштабнасці і з рознай паспяховасцю рэалізуюцца ў навуковых цэнтрах краіны, перш за ўсё ва універсітэтах. Дарэчы, з філфака БДУ ў 1984 годзе, калі ў склад Палескай экспедыцыі Інстытута славяназнаўства ўліўся беларускі мінскі атрад, а на наступны год – гомельскі, і пачынаецца больш-менш самастойнае існаванне айчынай этналінгвістыкі.

Літаратура

1. Антропаў, М. П. Беларуская этналінгвістыка паміж Масквой і Люблінам / М. П. Антропаў // “Мова – Літаратура – Культура”: матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (да 80-годдзя прафесара Льва Міхайлавіча Шакуна), Мінск, 16–17 лістапада 2006 г. – Мінск, 2007. С.143–145.
2. Бартмінскі, Е. Некоторые спорные проблемы этнолингвистики / Е. Бартминьски // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: матер. междунар. науч. конф., Минск, 2–4 ноября 2000 г. – Минск, 2001. С. 16–22.
3. Садоўская, А. Л. Беларуская этналінгвістыка ў кантэксце славістыкі / А. Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Вып. 3 / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск, 2004. – С. 94–102.
4. Садоўская, А. Л. Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / А. Л. Садоўская. –Мінск, 2002.
5. Толстая, С. М. Этнолингвистика: современное состояние и перспективы / С. М. Толстая // Текст лекции.
6. Толстой, Н. И. О предмете этнолингвистики и её роли в изучении языка и этноса / Н. И. Толстой // Ареальные исследования в языкознании и этнографии (Язык и этнос): сб. науч. тр. / Акад. наук СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая и др.; отв. ред. Н. И. Толстой. – Л., 1983. С. 181–191.
7. Толстой, Н. И. Язык и культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М., 1995.

Пытанні і заданні

1. Раскажыце пра гісторыю ўзнікнення тэрміна *этналінгвістыка*.
2. Назавіце заснавальніка, фундатора *сучаснай славянскай этналінгвістыкі* і вядомыя вам этналінгвістычныя школы.

3. Якое азначэнне *этналінгвістыкі* прапануе М.І.Талстой і ў чым заключаецца адрозненне паміж так званымі *вузкім*, спецыялізаваным і *шырокім* разуменнем этналінгвістыкі?
4. Назавіце асноўныя задачы, якія ставіць перад сабой “вузкая” этналінгвістыка.
5. Якія мэты і задачы ставіць перад сабой “шырокая” этналінгвістыка і што становіцца аб’ектам і прадметам яе вывучэння?
6. Раскажыце, якім чынам тлумачыў Мікіта Талстой сэнс кожнага са складнікаў тэрміна *этналінгвістыка* пры намінацыі ім адпаведнага навуковага напрамку.
7. Як трактуе *этналінгвістыку* Ежы Бартміньскі і, адпаведна, Люблінская школа этналінгвістыкі?
8. Што вы можаце сказаць пра спецыфіку *сучаснай беларускай этналінгвістыкі*?

Навуковае выданне

ПРАЦЫ КАФЕДРЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Выпуск 7

У аўтарскай рэдакцыі

Адказны за выпуск *А. А. Радзевіч*

Падпісана да друку 27.10.2008. Фармат 60×84/16.

Папера афсетная. Гарнітура Times. Рызаграфія.

Ум. друк. арк. 8,96. Ул.-выд. арк. 10,51. Тыраж 50 экз. Заказ № 477.

Выдавец і паліграфічнае выкананне

Дзяржаўная ўстанова адукацыі

«Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы»

ЛВ № 02330/0133359 ад 29.06.2004 г.

220007, Мінск, вул. Маскоўская, 15.